SIYOSAT

UDK 327.5:316.42:94(5) **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss2/a64**

MARKAZIY OSIYO CHEGARA MUAMMOLARI YECHIMINI KONSTRUKTIVIZM NAZARIYASI YORDAMIDA TAHLIL QILISH

АНАЛИЗ РЕШЕНИЯ ПОГРАНИЧНЫХ ПРОБЛЕМ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ С ПОМОЩЬЮ ТЕОРИИ КОНСТРУКТИВИЗМА

ANALYZING THE SOLUTION OF THE BORDER PROBLEMS OF CENTRAL ASIA USING THE THEORY OF CONSTRUCTIVISM

Javohir Sultonov[1]

[1]**Javohir Sultonov** – Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada konstruktivizm nazariyasidan Markaziy Osiyodagi chegara nizolarining asosiy sabablarini tushunish va yechish uchun foydalanish taklif qilinadi. Konstruktivizm xalqaro munosabatlarni shakllantirishda g’oyalar, me’yorlar va qadriyatlarning ahamiyatini ta’kidlab, nizolarni muloqot va umumiy me’yor va qadriyatlarni yaratish orqali hal qilish mumkinligini taklif qiladi. Ushbu yondashuvni Markaziy Osiyodagi chegara mojarolariga qo‘llagan holda, maqolada mintaqaning boy tarixi va madaniy xilma-xilligini hamkorlikni rivojlantirish va chegara muammolariga birgalikda yechim topish vositasi sifatida ta’kidlash lozimligi taklif qilinadi. Maqolada Markaziy Osiyo, uning tarixi va 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin mintaqani qiynab kelayotgan chegara nizolari haqida umumiy ma’lumot berilgan.

Shuningdek, ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashqi siyosatdagi tashabbuslari, ayniqsa, O‘zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida qayd etishi natijasida Markaziy Osiyo davlatlari hamkorligida yangi bosqich boshlanganligi aytib o‘tilgan.

Аннотация

В данной статье обсуждается использование теории конструктивизма в качестве основы для понимания коренных причин пограничных споров в Центральной Азии. Конструктивизм подчеркивает важность идей, норм и ценностей в формировании международных отношений и предполагает, что разрешение конфликтов может быть достигнуто посредством диалога и создания общих норм и ценностей. Применяя этот подход к пограничным конфликтам в Центральной Азии, в статье предлагается подчеркнуть богатую историю и культурное разнообразие региона как средство укрепления сотрудничества и поиска совместных решений пограничных проблем. В статье представлен обзор Центральной Азии, ее истории и пограничных споров, преследовавших регион после распада Советского Союза в 1991 г. к обособлению традиционных сообществ и возникновению этнокультурно разнообразных территорий.

Более того, в данной статье показано, что новый этап в сотрудничестве стран Центральной Азии начался в результате внешнеполитических инициатив Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, определяющих Центральную Азию приоритетным направлением деятельности внешней политики Узбекистана.

Abstract

This article discusses the use of the theory of constructivism as a framework for understanding the root causes of border disputes in Central Asia. Constructivism emphasizes the importance of ideas, norms, and values in shaping international relations, and suggests that conflict resolution can be achieved through dialogue and the creation of common norms and values. By applying this approach to the border conflicts in Central Asia, the article suggests that the region's rich history and cultural diversity should be highlighted as a means of fostering cooperation and finding joint solutions to border problems. The article provides an overview of Central Asia, its history, and the border disputes that have plagued the region since the collapse of the Soviet Union in 1991. It also discusses the challenges posed by the artificial borders created during the Soviet era, which have led to the separation of traditional communities and the emergence of ethnoculturally diverse territories.

Moreover, this article demonstrates that a new stage in the cooperation of the Central Asian countries has begun as a result of the initiatives in foreign policy taken by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, which determine the Central Asia a priority direction of Uzbekistan's foreign policy.

Kalit so‘zlar: *Markaziy Osiyo, chegara nizolari, konstruktivizm, ijtimoiy qurilish, xalqaro munosabatlar, o‘ziga xoslik va millatchilik, me’yorlar, qadriyatlar, nizolarni hal qilish, madaniy aloqalar, tarixiy aloqalar, Farg’ona vodiysi, Kaspiy dengizi, Amudaryo, Sirdaryo, hududiy nizolar, delimitatsiya, Sovet Ittifoqi, etnik xilma-xillik.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, пограничные споры, конструктивизм, социальное строительство, международные отношения, идентичность, нормы, ценности, разрешение конфликтов, культурные связи, исторические связи, Ферганская долина, Каспийское море, Амударья, Сырдарья, территориальные споры, размежевание, Советский Союз, этнические разнообразие.*

Key words: *Central Asia, border disputes, constructivism, social construction, international relations, identity, norms, values, conflict resolution, cultural ties, historical ties, Fergana Valley, Caspian Sea, Amu Darya, Syr Darya, territorial disputes, delimitation, Soviet Union, ethnic diversity.*

KIRISH

Konstruktivizm xalqaro munosabatlardagi rivojlanib borayotgan muhim nazariyalardan hisoblanib, xalqaro tizim ishtirokchilarining xulq-atvorini shakllantirishda g‘oyalar, me’yorlar va qadriyatlar orqali ijtimoiy jihatdan qurilganligini ta’kidlaydi. Konstruktivizm faqat moddiy kuch va manfaatlarga e’tibor qaratish o‘rniga, xalqaro munosabatlarni shakllantirishda g‘oyalar va ijtimoiy o‘zaro ta’sirlarning muhimligini ta’kidlaydi.

Konstruktivistlarning fikriga ko‘ra, aktorlarning o‘ziga xosligi, me’yorlari va qadriyatlari ijtimoiy jihatdan qurilgan va vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun bu g‘oyalardagi o‘zgarishlar xatti-harakatlar va siyosatning o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Ushbu yondashuv nizolarni hal qilish muloqot va umumiy normalar va qadriyatlarni yaratish orqali amalga oshirilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Markaziy Osiyo davlatlari bir qancha madaniy va tarixiy rishtalarga ega bo‘lib, ular chegara bahslari bo‘yicha oldingi muhokamalarda ko‘pincha e’tibordan chetda qolib kelmoqda. Konstruktivizm asosida yondashadigan bo‘lsak, ushbu umumiy madaniy va tarixiy aloqalarni ta’kidlash, idrok etish orqali davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘zgarishiga olib kelishi mumkin, bu esa chegara muammolarini hamkorlikda hal qilish uchun yo‘l ochadi.

Xalqaro munosabatlarda konstruktivizm nazariyasi bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan ko‘plab olimlar bor, ulardan eng mashhurlaridan biri Aleksandr Vendt xalqaro munosabatlardagi konstruktivizmning yetakchi olimlaridandir. U xalqaro xulq-atvorni shakllantirishda me’yorlar va g‘oyalarning roli to‘g‘risida keng tadqiqotlar olib bordi va xalqaro munosabatlar umumiy me’yorlar va qadriyatlarni ishlab chiqish orqali o‘zgartirilishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy qurilish ekanligini ta’kidladi.

Aleksandr Vendtning “Xalqaro siyosatning ijtimoiy nazariyasi” xalqaro munosabatlar sohasida klassikaga aylanib, davlatlar xulq-atvori faqat xalqaro tizim tuzilishi bilan belgilanadi, degan an’anaviy qarashga qarshi kuchli dalil keltirdi. Vendtning asosiy argumenti shundan iboratki, davlatlar tashqi tazyiqlarga oddiygina javob bermaydi, balki ularning xatti-harakati ular boshqa davlatlarga xos bo‘lgan intersubyektiv ma’nolar bilan shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda, davlatlar bir-biriga do‘st yoki dushman sifatida qarashlari mumkin va bu idrok ularning harakatlariga ta’sir qiladi. Bu davlatlar doimo raqobat yoki ziddiyat holatida bo‘ladi, degan an’anaviy realizmdan chekinishdir[1].

Yana bir biz o‘rganishmiz kerak bo‘lgan olimlardan biri Tomas Shellingdir. Tomas Shellingning xalqaro munosabatlardagi davlatlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish haqidagi g‘oyalari aks etgan "Mojarolar strategiyasi" ("The Strategy of Conflict"}dolzarb va hozirda qo‘llanilmoqda. Tomas Shellingning fikricha, xalqaro munosabatlarda harbiy kuch ishlatish bilan bir qatorda diplomatiya va muzokaralar muhim o‘rin tutadi. U davlatlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilishga qaratilgan bir nechta tushuncha va strategiyalarni ishlab chiqadi. Uning asosiy g‘oyalaridan biri shundaki, nizolarni imtiyozlar va murosalar orqali hal qilish mumkin edi. Shellingning fikriga ko‘ra, tomonlar har biri xohlagan narsasiga erisha olmasligini va ikkala tomon ham uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun ba’zi imtiyozlar berishga tayyor bo‘lishi kerakligini tushunishlari kerak. Shelling, shuningdek, raqibning pozitsiyasini va uning sabablarini tushunish muhim deb hisobladi. U tomonlar birgalikda foyda olishlari mumkin bo‘lgan "nolga teng bo‘lmagan o‘yin" taktikasidan foydalanishni taklif qildi, bunda tomonlar ikkalasiga ham mos keladigan foydali yechimni topishga harakat qilishadi. Shellingning yana bir muhim g‘oyasi shundaki, xalqaro muzokaralarda “obro‘” tushunchasidan foydalanish kerak. Uning fikriga ko‘ra, agar biror bir davlat xohlagan narsasiga erisha ololmasa ham, kelajakdagi muzokaralarda ittifoqchilari va raqiblarining ishonchini saqlab qolish uchun o‘z obro‘sini saqlab qolish muhimdir[2].

Bundan tashqari Markaziy Osiyo chegara muammolarni o‘rganishda E. L. Dmitriyeva tomonidan yozilgan "Postsovet Markaziy Osiyo: etno-hududiy nizolar va chegara mojarolari" [Постсоветская Центральная Азия: этнотерриториальные спорыи пограничные конфликты] maqolasida Sovet Ittifoqi qulaganidan keyin Markaziy Osiyo mintaqasidagi etno-hududiy nizolar va chegara mojarolari muammolarini tahlil qiladi E. L. Dmitrieva chegara mojarolarining paydo bo‘lishida etnik kelishmovchiliklar va hududiy nizolarning rolini aytib o‘tadi. Uning ta’kidlashicha, Markaziy Osiyodagi ko‘plab etnik guruhlar o‘zlarining an’anaviy hududlariga ega va mojarolar ko‘pincha ularni boshqarish uchun kurash bilan bog‘liq.

Bundan tashqari, u Markaziy Osiyo mintaqasidagi zamonaviy etnoterritorial nizolar va chegara mojarolarini, shu jumladan, Qirg‘iziston va Tojikiston, O‘zbekiston va Tojikiston, shuningdek, Qozog‘iston va Qirg‘iziston o‘rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qiladi. U ushbu mojarolarning sabablarini o‘rganadi va xalqaro hamjamiyat va Markaziy Osiyo davlatlarining ushbu muammolarni hal qilishga urinishlarini ko‘rib chiqadi. Markaziy Osiyoda chegara muammolarni o‘rganishda quyidagi olimlar Farxod Tolipov, Sayfiddin Jo‘rayev, Xayrulla Umarov, Madlen Rivs, M. A. Achykgez, Kazantsev A.A. Bolshakov A.G. kitoblari va ilmiy ishlarini tahlil qilindi.

SIYOSAT

Markaziy Osiyo mintaqasining umumiy holatiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, Markaziy Osiyo Yevrosiyo qit’asining markazida joylashgan ulkan mintaqadir. U beshta davlatni, jumladan Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekistonni o‘z ichiga oladi, ularning umumiy aholisi 70 milliondan oshadi. Tarixan mintaqa turli sivilizatsiyalar, madaniyatlar va dinlarning chorrahasi bo‘lib kelgan, buning natijasida an’ana va urf-odatlar o‘ziga xos uyg‘unlashgan.

Mintaqaning boy tarixi va madaniy xilma-xilligiga qaramay, Markaziy Osiyo 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanganidan beri turli chegara muammolari bilan to‘lib toshgan. Bu muammolar hududiy nizolardan tortib resurslar raqobati, etnik ziddiyatlarni qamrab oladi. Markaziy Osiyodagi eng munozarali chegara muammolari orasida Farg‘ona vodiysi, Kaspiy dengizining huquqiy maqomi, Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi suv taqsimoti muammolari, odamlar va tovarlarning transchegaraviy o‘tishi kiradi.

Markaziy Osiyodagi hozirgi chegaralar sovet davridan qolgan. Bu davrda mahalliy etnik va madaniy guruhlar hisobga olinmagan holda chegaralar yaratilib, turli hududiy nizolar kelib chiqqan. Masalan, O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikistonga tegishli bo‘lgan Farg‘ona vodiysi bir-biriga zid bo‘lgan hududiy da’volar tufayli keskinlik manbai bo‘lib kelgan.

1924-yilda Markaziy Osiyoda chegaralarni delimitatsiya qilish yangi tuzilgan Sovet Ittifoqi va uning qo‘shnilari, jumladan, Xitoy, Afg‘oniston va Eron o‘rtasida imzolangan qator shartnomalarga asoslandi. Shartnomalar ushbu davlatlar bilan Turkmaniston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va Tojikiston Sovet respublikalari o‘rtasidagi chegaralarni belgilashga qaratilgan edi.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, 1924-yilgi delimitatsiya Markaziy Osiyodagi zamonaviy chegaralar uchun asos bo‘lib xizmat qildi va bugungi kunda mintaqada davom etayotgan ko‘plab nizolar aynan shu davrga to‘g‘ri keladi.

Markaziy Osiyoda chegara nizolariga sabab bo‘layotgan asosiy omillardan biri Sovet davridan qolgan chegaralardir. Sovet Ittifoqi davrida avvaldan mavjud etnik, til va madaniy chegaralarni hisobga olmagan holda mintaqani turli respublikalarga bo‘lish uchun sun’iy ravishda chegaralar yaratilgan. Bu an’anaviy jamoalarning bo‘linishi va etnik-madaniy jihatdan xilma-xil bo‘lgan hududlarning paydo bo‘lishiga olib keldi [3].

1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanganidan so‘ng Markaziy Osiyoda chegara nizolari masalasi ayniqsa dolzarb bo‘lib qoldi. Mustaqillikka erishgan yangi davlatlar chegaralari noaniq va bahsli bo‘lib qoldi, bu ko‘pincha nizolar va keskinliklarga olib keldi.

Umuman olganda, Markaziy Osiyodagi chegara nizolarining tarixiy va madaniy ildizlari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, unda Sovet davridagi chegaralar merosidan tortib, tarixiy-madaniy bo‘linishlar va millatchilikgacha bo‘lgan omillar mavjud. Bu ildizlarni tushunish mintaqadagi chegara nizolariga samarali yechim topish uchun zarur.

1924-yil bo‘linishida bir davlatga tegishli bo‘lgan, lekin boshqa davlat hududi bilan o‘ralgan bir qancha anklav hududlar tashkil etildi.

Bular:

☐ So‘x anklavi: O‘zbekistonning Qirg‘iziston hududida joylashgan.

☐ Vorux anklavi: Qirg‘iziston hududida joylashgan Tojikistonning bir qismi.

☐ Barak eksklavi: Qirg‘izistonning bir qismi, O‘zbekiston hududida joylashgan.

☐ Chong-Kara eksklavi: O‘zbekiston hududida joylashgan Tojikistonning bir qismi.

☐ O‘zbek eksklavi: Turkmanistonning bir qismi, O‘zbekiston hududida joylashgan.

☐ Shohimardon eksklavi: Qirg‘iziston hududida joylashgan, lekin rasman O‘zbekiston tarkibiga kiradi.

Ushbu bahslarning tarixiy va madaniy ildizlarini tushunish konstruktiv yechimlarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Mintaqadagi jamoalar o‘rtasidagi tarixiy va madaniy aloqalarni tan olish va hurmat qilish orqali siyosatchilar barcha manfaatdor tomonlarning ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olgan holda yechimlarni topishga harakat qilishlari mumkin. Bu mintaqada iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga yordam beradigan chegaralarni qayta chizish yoki transchegaraviy hamkorlik va integratsiya mexanizmlarini ishlab chiqishni o‘z ichiga olishi mumkin.

Qolaversa, bu bahslarning madaniy-tarixiy ildizlari ko‘pincha milliy o‘zlikni anglash muammosi bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlash zarur. Markaziy Osiyoda millatchilik tushunchasi nisbatan yangi bo‘lib, u turli tarixiy va siyosiy omillar ta’sirida shakllangan. Sovet Ittifoqining milliy o‘ziga xoslikni etnik belgilarga ko‘ra targ‘ib qilish siyosati mintaqada milliy o‘ziga xosliklarning barpo etilishiga xizmat qildi, bu esa hududiy da’volar va kelishmovchiliklarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

O‘zlik va millatchilik siyosiy xulq-atvorni shakllantirishda va chegara nizolari bilan bog‘liq qarorlar qabul qilishda muhim rol o‘ynashi mumkin. Chegaradagi kelishmovchiliklar ko‘pincha ikki yoki undan ortiq millat yoki jamoalar o‘rtasida ma’lum bir geografik mintaqa bo‘yicha ziddiyat yuzaga

kelganda yuzaga keladi. Bunday hollarda, ishtirok etayotgan jamoalarning o‘ziga xosligi va millatchiligi ularning harakatlari va reaksiyalariga chuqur ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

O‘zlik va millatchilik ko‘pincha o‘zaro bog‘liq bo‘lgan murakkab va ko‘p qirrali tushunchalardir. Identifikatsiya deganda shaxs yoki guruhning o‘zini anglashi tushuniladi, u ko‘pincha turli omillar, jumladan, madaniy, tarixiy va ijtimoiy jihatlarga asoslanadi. Millatchilik esa o‘z millatiga yoki jamiyatiga nisbatan kuchli g‘urur va sadoqat hissini bildiradi.

Chegara bahslari kontekstida o‘ziga xoslik va millatchilik hududiylik tuyg‘usining kuchayishiga va murosaga kelishni istamaslikka olib kelishi mumkin. Buning sababi shundaki, ayrim shaxslar yoki jamoalar bahsli hududni ko‘pincha o‘z shaxsiyati va o‘z millati tarixi, madaniyati va merosining ajralmas qismi sifatida ko‘radi. Ushbu o‘ziga xoslikni himoya qilish istagi muzokaralar olib borish yoki yon berishni istamaslikka olib kelishi mumkin, chunki har qanday hududni yo‘qotish ularning o‘ziga xosligi va milliy g‘ururiga hujum sifatida ko‘riladi[4].

Demak, Markaziy Osiyoda chegara nizolarini hal etish milliy o‘ziga xoslik va hududiy da’volar o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishni talab qiladi. Konstruktivistik nazariya o‘ziga xoslik qanday tuzilganligi va siyosiy xatti-harakatlar va qarorlar qabul qilishni qanday shakllantirishini tahlil qilish uchun foydali asos bo‘lishi mumkin. Chegara bo‘yicha kelishmovchiliklarni shakllantirishda o‘ziga xoslikning rolini tushunib, siyosatchilar o‘zaro tan olish va hurmatga asoslangan yechimlarni ishlab chiqish ustida ishlashlari mumkin.

Bundan tashqari, o‘ziga xoslik va millatchilikning siyosiy xulq-atvorni shakllantirish va chegara nizolari bilan bog‘liq qarorlar qabul qilishdagi rolini ijtimoiy konstruktivizm obyektivi orqali tushunish mumkin. Ushbu nazariyaga ko‘ra, o‘ziga xosliklar qat’iy yoki oldindan belgilanmagan, aksincha, boshqalar bilan o‘zaro ta’sir qilish orqali ijtimoiy jihatdan qurilgan. Chegara bahslari kontekstida bu o‘ziga xoslik va millatchilik tabiiy yoki muhim emas, balki tarixiy, madaniy va siyosiy omillar orqali qurilganligini anglatadi.

Shu sababli, o‘ziga xoslik va millatchilikni shakllantirish usullarini chuqurroq tushunish, chegara nizolari bilan bog‘liq siyosiy xatti-harakatlar va qarorlar qabul qilishga qanday ta’sir qilishi mumkinligi haqida tushuncha beradi. Masalan, turli milliy va etnik guruhlar o‘rtasida transchegaraviy madaniy almashinuv va muloqotni rag‘batlantirish orqali milliy yoki etnik chegaralardan tashqarida bo‘lgan umumiy o‘ziga xoslik va mansublik hissini rivojlantirish mumkin.

Xuddi shunday, bir nechta millatlar yoki etnik guruhlarga foyda keltiradigan iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish orqali tarixiy shikoyatlar va mojarolarni bartaraf etishga yordam beradigan umumiy manfaatlar tuyg‘usini yaratish mumkin. Shu tariqa, chegara nizolariga konstruktiv yondashish turli guruhlar o‘rtasida hamkorlik va tushunishni kuchaytirish maqsadida o‘ziga xoslik va millatchilikni shakllantirish usulini o‘zgartirishga e’tibor qaratishi mumkin.

Bu bahslarning tarixiy va madaniy ildizlaridan tashqari, iqtisodiy manfaatlar ham muhim rol o‘ynaydi. Markaziy Osiyo tabiiy resurslarga, jumladan, neft, gaz va foydali qazilmalarga boy va bu resurslar keskinlik va mojarolar manbai bo‘lib kelgan. Masalan, Qirg‘iziston va O‘zbekiston o‘rtasidagi Qambarota-1 GESi bo‘yicha kelishmovchilik iqtisodiy manfaatlardan kelib chiqqan.

Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish va chegaradagi kelishmovchiliklarni hal qilish uchun mojarolarni keltirib chiqaradigan asosiy iqtisodiy muammolarni hal qilish zarur. Bu resurslarni adolatli taqsimlash mexanizmlarini ishlab chiqish yoki transchegaraviy savdo va investitsiyalarni rag‘batlantirishni o‘z ichiga olishi mumkin.

Markaziy Osiyoda chegara nizolarining murakkablashuviga sabab bo‘layotgan yana bir omil tashqi ishtirokchilarning ishtirokidir. Mintaqaning Xitoy, Rossiya va Yaqin Sharq o‘rtasida joylashganligi sababli strategik ahamiyatga ega bo‘lib, mintaqaviy va global kuchlar uchun kurash maydoniga aylangan. Rossiya, Xitoy va Qo‘shma Shtatlar kabi tashqi ishtirokchilarning mintaqada o‘z manfaatlari bor, bu esa mavjud keskinlik va mojarolarni yanada kuchaytiradi[5].

Shuning uchun mintaqaviy hamkorlik va xalqaro tashkilotlarning ishtiroki Markaziy Osiyodagi chegara nizolarini hal qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YXHT) va Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasi Tashkiloti kabi tashkilotlar muzokaralarni osonlashtirish va ishtirokchilar o‘rtasida muloqotni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Markaziy Osiyoda chegara nizolarini hal etishda e’tiborga olinadigan yana bir jihat fuqarolik jamiyatining rolidir. Fuqarolik jamiyati tashkilotlari muloqotni rivojlantirish, muzokaralarga ko‘maklashish va mintaqadagi jamoalar o‘rtasida ishonchni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashi mumkin. Bu tashkilotlar mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashi mumkin, bu esa chegaradagi kelishmovchiliklarni hal qilish uchun zarurdir. ShHT, xususan, mintaqadagi iqtisodiy hamkorlik, terrorizmga qarshi kurash va nizolarni hal etishda faol ishtirok etmoqda. Tashkilot,

shuningdek, Tojikiston-Qirg‘iziston chegarasidagi mojaro kabi chegaradagi kelishmovchiliklarga aloqador tomonlar o‘rtasidagi muzokaralarga ko‘maklashishda ham ishtirok etgan.

Chegaraviy nizolar tuzilishini o‘zgartirish va manfaatdor tomonlarning kengroq doirasini jalb qilish ko‘proq hamkorlikka asoslangan yechimlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan bir nechta hayotiy misollar orqali ko‘rishimiz mumkin.

Hindiston-Bangladesh anklavlari: 70 yildan ortiq vaqt davomida Hindiston va Bangladeshdagi anklavlar aholisi qonuniy noaniq holatda yashab, ularning farovonligi uchun hech bir davlat javobgarlikni o‘z zimmasiga olmagan. 2015-yilda ikki davlat 162 ta anklavni almashish va ularning chegaralarini soddalashtirish, uzoq vaqtdan beri davom etayotgan hududiy kelishmovchilikni hal etish bo‘yicha tarixiy kelishuv imzolagan edi. Kelishuvga masalani hududiy nizo emas, balki gumanitar muammo sifatida qayta ko‘rib chiqish orqali erishildi va muzokaralar jarayonida mahalliy aholi va fuqarolik jamiyati guruhlari ishtirok etdi[6].

Efiopiya-Eritreya chegara mojarosi: 1998-yildagi chegara urushidan so‘ng, Efiopiya va Eritreya o‘n yildan ortiq qurolli qarama-qarshilik holatida qolishdi, ikkala tomon ham muzokara qilishdan bosh tortdi. 2018-yilda yangi Efiopiya hukumati 2000-yilda imzolangan chegarani demarkatsiya qilish to‘g‘risidagi bitimni to‘liq amalga oshirishni taklif qilib, muhim uverturani amalga oshirdi. Bu ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning tez erishiga olib keldi va tarixiy tinchlik bitimi bilan yakunlandi. Yondashuvdagi o‘zgarishlar Efiopiya rahbariyatining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, u mojaroni iqtisodiy o‘sish va mintaqaviy barqarorlikka to‘siq sifatida qayta ko‘rsatishga intildi va muzokaralar jarayonida mintaqaviy manfaatdor tomonlarning ishtirokini jalb qildi[7].

Norvegiya-Rossiya dengiz chegarasi bo‘yicha mojaro: Norvegiya va Rossiya Barents dengizidagi dengiz chegarasi bo‘yicha uzoq vaqtdan beri davom etayotgan kelishmovchilikka tushib qolgan. 2010-yilda ikki davlat o‘rtasida kelishmovchilikni hal qiluvchi shartnoma imzolangan va baliqchilikni birgalikda boshqarish rejimi o‘rnatilgan. Bu masalani hududiy nizo emas, balki birgalikda boshqarish muammosi sifatida qayta ko‘rib chiqish yo‘li bilan kelishuvga erishildi va muzokaralar jarayonida ikki davlat olimlari va baliqchilik mutaxassislari ishtirok etdi[8].

Ushbu misollarning barchasida nizoning asosini o‘zgartirish va manfaatdor tomonlarning kengroq doirasini jalb qilish barcha ishtirokchilar uchun foydali bo‘lgan ko‘proq hamkorlikka asoslangan yechimlarga olib keldi. Muammoni insonparvarlik tashvishi, iqtisodiy imkoniyat yoki birgalikda boshqarish muammosi sifatida qayta ko‘rib chiqish orqali o‘zaro manfaatli va nizoning asosiy ildizlarini ko‘rib chiqadigan yechimlarni topish mumkin bo‘ldi.

Shuni tan olish kerakki, chegaradagi kelishmovchiliklarga hamkorlikda yechim topish uzoq muddatli jarayon bo‘lib, barcha ishtirokchilarning doimiy ishtiroki va majburiyatlarini talab qiladi. Bu doimiy muloqot va hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish, shuningdek, turli guruhlar o‘rtasida ishonch va munosabatlarni o‘rnatishni o‘z ichiga olishi kerak bo‘ladi.

O‘zbekiston, Qozog‘iston va Qirg‘iziston Respublikalari o‘rtasida 1994-yil aprel oyida yagona iqtisodiy hududni barpo etish to‘g‘risidagi shartnomaning imzolanishi mintaqada o‘zaro hamkorlik va integratsion jarayonlarni rivojlantirish borasida dastlabki muhim hujjat edi. Bu shartnomani imzolashdan asosiy maqsad chegara muammolarni yengillashtirish, tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining mintaqa bo‘ylab erkin harakatini ta’minlashga qaratilgan edi. 2001-yil 28-dekabrda Toshkentda bo‘lib o‘tgan uchrashuvda Markaziy Osiyo iqtisodiy hamdo‘stligini “Markaziy Osiyo hamkorligi tashkiloti”ga aylantirish to‘g‘risida qaror qabul qildilar. Almati shahrida 2002-yil 28-fevralda bo‘lib o‘tgan uchrashuvda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekiston rahbarlari “Markaziy Osiyo hamkorligi tashkiloti”ni tashkil qilish to‘g‘risidagi shartnomani imzoladilar. Shunday qilib MOHT keng ko‘lamdagi masalalarni ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘lgan mintaqaviy integratsion tashkilotga aylandi[9]. Biroq 2005-yil 6-7-oktyabr kunlari Sankt-Peterburg shahrida bo‘lib o‘tgan yig‘ilishda MOHning Yevrosiyoda integratsiyalashuv jarayonidagi burilish nuqtasi bo‘ldi. Shu tariqa tashkilot faoliyati tugatildi. Bu esa keyingi 10 yil ichida Markaziy Osiyo chegara muammosini hal qilish jarayonida deyarli hech qanday o‘zgarish olib kelmadi. Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida turli ziddiyatlar kuchayib bordi, bu narsa mintaqadagi iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni zaiflashtirdi. Bu jarayon Shavkat Mirziyoyev hokimiyatga kelgunga qadar davom etdi. Shavkat Mirziyoyev hali Prezident etib saylanmasdan oldin, ya’ni 2016-yil 8-sentyabrda Oliy Majlis palatalarini qo‘shma yig‘ilishida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentini vaqtincha bajaruvchi lavozimga kirishar ekan, Markaziy Osiyo haqida quyidagicha fikr bildirgan edi: “Mamlakatimizning milliy manfaatlarni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan Markaziy Osiyo mintaqasi O‘zbekiston tashqi siyosiy faoliyatining asosiy ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Biz o‘zimizning yaqin qo‘shnilarmiz Turkmaniston, Qozog‘iston, Tojikiston va Qirg‘iziston bilan ochiq, do‘stona va pragmatik siyosat olib borishga sodiq qolamiz”[10]

Shavkat Mirziyoyevning tashqi siyosatdagi tashabbuslari, ayniqsa, O‘zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida qayd etishi natijasida Markaziy Osiyo davlatlari hamkorligida yangi bosqich boshlandi. Shu o‘rinda bir-biriga turtki bo‘lgan yirik anjumanlarning o‘tkazilganligi yanada dolzarb ahamiyatga ega. Masalan, mamlakatimiz tashabbus bilan 2017-yil 11-avgust kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan “Markaziy Osiyo — O‘zbekiston tashqi siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishi” mavzusidagi xalqaro konferensiya 2017-yilning 10-11-noyabr kunlari Samarqand shahrida “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik” mavzusidagi xalqaro konferensiya o‘tkazilishiga bu esa, o‘z navbatida, 2018-yilning 15-mart kuni Ostona Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining birinchi maslahat uchrashuvining tashkillanishiga sabab bo‘ldi. Keyingi bosqichda bunday uchrashuvlarning har yili o‘tkazilib turilishi hamda mintaqadagi muammolarni hal etish orqali ishonchli mintaqaviy hamkorlikning mustahkamlanib borishiga sabab bo‘lmoqda.

Ma’lumki, mintaqa markazida joylashgan O‘zbekiston Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlari bilan umumiy chegaraga ega. Uning uzunligi 7000 kilometrdan ziyod, jumladan, Qozog‘iston bilan – 2356,31, Qirg‘iziston bilan – 1476,12, Tojikiston bilan – 1296,9, Turkmaniston bilan – 1831,49, Afg‘oniston bilan – 143 kilometrni tashkil etadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 5-sentyabrdagi Qirg‘iziston Respublikasiga, 2018-yil 9-martdagi Tojikiston Respublikasiga davlat tashriflari davomida o‘zbek-qirg‘iz davlat chegarasi haqidagi shartnomaning kelishilgan qismi va O‘zbekiston – Tojikiston davlat chegarasining ayrim uchastkalari haqidagi shartnoma imzolanishi chegarani delimitatsiya va demarkatsiya qilish, chegaraoldi muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Pirovardida, O‘zbekiston Prezidentining ochiq va pragmatik siyosati tufayli O‘zbekiston Qozog‘iston bilan Davlat chegarasini delimitatsiya qilish nihoyasiga yetib, ayni paytda bu haqidagi shartnoma uchun zarur hujjatlarni tayyorlash bo‘yicha muzokaralar o‘tkazilmoqda.

Turkmaniston bilan Davlat chegarasi haqidagi shartnoma 2000-yil sentyabr oyida Ashxobodda imzolanib, unda 10 ta uchastka bo‘yicha ishlarni davom ettirishga kelishilgan edi. 2017-yil mart oyida mamlakatimiz Prezidentining Turkmanistonga davlat tashrifi chog‘ida Ashxobodda erishilgan yuksak darajadagi kelishuvga muvofiq, uzoq yillik tanaffusdan so‘ng chegara masalalari bo‘yicha ishchi guruhlar muzokaralari tiklandi.

2018-yil fevral oyida Afg‘oniston rasmiylari bilan bo‘lgan uchrashuvda Amudaryo sohillari bo‘ylab chegara chizig‘ini mustahkamlash masalasi ko‘rib chiqildi[11].

O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari natijasida chegaraning bahsli hududlari to‘g‘risida shartnoma imzolanganligi chegara muammosini hal qilinishi sifatida keng jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi. Bunga misol qilib biz quyidagi fikrlarni ham keltirishimiz mumkin.

«O‘zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasidagi barcha davlatlar bilan chegaradosh bo‘lgan yagona davlatdir. Bugungi kunda O‘zbekiston barcha qo‘shnilari bilan chegara masalasini uzil-kesil hal qildi. Bu esa O‘zbekiston uchun Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish yo‘lida yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda»,–deydi tojikistonlik siyosatshunos Sherali Rizoyon[12].

Hozirda mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy jarayonlar rivojlanib borayotgani hech kimga sir emas, ammo Qirg‘iziston Respublikasi va Tojikiston Respublikasi o‘rtasidagi chegara muammolari ancha ziddiyatli bo‘lib qolmoqda Tojikiston Tashqi ishlar vazirligi rasmiy ma’lumotiga ko‘ra, so‘nggi 12 yil ichida tojik-qirg‘iz chegarasida 230 dan ortiq qurolli to‘qnashuvlar bo‘lgan. Ikki qo‘shni davlat o‘rtasidagi chegara mojarolarining mohiyati shundaki, chegaralarni belgilovchi rasmiy hujjatlarga ko‘ra, bugungi kunda, Tojikiston va Qirg‘iziston o‘rtasidagi chegara uzunligi 972 kilometr bo‘lib, shundan 682 kilometri joriy yilning yanvar oyi oxirigacha aniqlangan. Qolgan 290 kilometrda ish olib borilmoqda. 2022-yilning 23-sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasida Tojikiston Tashqi ishlar vaziri Sirojiddin Muhriddin chegaralarni belgilovchi rasmiy hujjatlarga ko‘ra, bugungi kunda Tojikiston qonuniy hududining 211 ming gektar yer uchastkalari Qirg‘iziston davlati ixtiyorida ekanligini iddao qilgan edi.

Bugungi kunda bu yerlar bahsli hududlar qatorida bo‘lib, Tojikistonning Bobojon G‘afurov tumani hududida (asosan, Xistevarz mahallasi hududida) 84 ming gektar, Tog‘li Mastchoh tumanida (Andarak o‘rmon mintaqasi) 66 ming gektar, Isfara hududi (Surx, Lakkon, Chilgazi, Shahrak, Chorkuh va Vorux jamoalarida) 61 ming gektarga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, So‘g‘d viloyatining Jabbor Rasulov va Spitamen tumanlarida ham shunday yerlar mavjud. Bu hududlarda chegara to‘liq harbiylar nazorati ostida bo‘lib, so‘nggi yillarda Isfara va Bobojon G‘afurov mintaqalarining chegara qishloqlarida harbiy to‘qnashuvlar kuzatilgan; yuzlab odamlar, harbiylar va mahalliy aholi vakillari halok bo‘lgan [13]. Bu hududlarda hozirda millatchilik kuchayib bormoqda, bu esa muammoni yana ham kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Boshqa tomondan, o‘ziga xoslik va millatchilik chegaradagi kelishmovchiliklarni hal qilishga ham hissa qo‘shishi mumkin. Buning sababi shundaki, alohida shaxslar yoki jamoalar, agar ular o‘zlarining o‘ziga xosligi va milliy g‘ururlari hurmat qilinib, himoya qilinayotganini his qilsalar, muzokaralar va murosaga ko‘proq tayyor bo‘lishlari mumkin. Bundan tashqari, umumiy o‘zlik va milliy g‘urur tuyg‘usi umumiylik va hamkorlik tuyg‘usini yaratishi mumkin, bu tafovutlarni bartaraf etish va o‘zaro maqbul yechim topishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyodagi chegara nizolarining tarixiy va madaniy ildizlarini tahlil qilish mintaqadagi muammolarning murakkabligini tushunish uchun juda muhimdir. Markaziy Osiyo chegaralari bilan bog‘liq nizolar murakkab va ko‘p qirrali masalalar bo‘lib, ularni hal qilish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Muammoni qayta ko‘rib chiqish, manfaatdor tomonlarning keng doirasini jalb qilish va o‘zlik va millatchilik rolini ko‘rib chiqish orqali mintaqada o‘zaro manfaatlar, hamkorlik va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlovchi yechimlarni topish mumkin bo‘ladi. Bu transchegaraviy infratuzilmani birgalikda rivojlantirish yoki savdo kelishuvlari kabi resurslarni yoki iqtisodiy foydalarni almashish yo‘llarini topishni o‘z ichiga olishi mumkin. Umumiy til va umumiy manfaatlarni topish orqali bir tomon yutib, ikkinchisi mag‘lub bo‘lishdan ko‘ra, o‘zaro manfaatli yechimlarni topish osonroq bo‘ladi. Ushbu yondashuv tafakkurni raqobatdan hamkorlikka o‘tkazishni talab qiladi va bir nechta manfaatdor tomonlarni, jumladan hukumatlar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va mintaqaviy tashkilotlarni jalb qilishni talab qiladi. Markaziy Osiyoda chegara muammolarini hal qilish murakkab va mashaqqatli vazifa, ammo mintaqaviy barqarorlik va taraqqiyotni rag‘batlantirish uchun bu muammoni yechish zarurdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Wendt, Alexander. "Social Theory of International Politics", Cambridge University Press 1999
2. Schelling, Thomas. The Strategy of Conflict, 1980.
3. Дмитриева Е.Л. Постсоветская центральная Азия: этнотерриториальные споры и пограничные конфликты. 2018
4. На историческом рубеже. Сборник о национально-государственном размежевании Средней Азии Нашр: Тошкент - 1924.
5. Cornell, Stephen, and Douglas Hartmann. Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World, 2007.
6. Rumer, E. B. "Central Asia in the Era of the New Great Game." Foreign Affairs, vol. 95, 2016, pp. 32-41.
7. "India, Bangladesh Exchange 162 Enclaves, Solve Border Dispute" published by Voice of America News on July 31, 2015.
8. "How Ethiopia and Eritrea made peace after 20 years of border conflict" published by the World Economic Forum in 2019.
9. Geir Hønneland and Oystein Jensen, "The Norway-Russia Maritime Delimitation Agreement: A Breakthrough in the Barents Sea", published in Ocean Development & International Law in 2011.
10. Xalilov, Bahodir and Jo‘rayev, Sayfiddin. "Markaziy Osiyo hamkorligi tashkiloti." URL manzil: https://uz.wikipedia.org/wiki/Markaziy_Osiyo_hamkorligi_tashkiloti.
11. Shavkat Mirziyoev. "Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz." T.1, O‘zbekiston, 2018, p. 17.
12. "Davlat Chegaralarini Rasmiylashtirishni Jadallashtirish – O‘zbekiston Tashqi Siyosatining Ustuvor Yo‘nalishi." 17 August 2018, https://xs.uz/uz/post/davlat-chegaralarini-rasmijlashtirishni-zhadallashtirish-ozbekiston-tashqi-siyosatining-ustuvor-jonalishi.
13. "Markaziy Osiyoning So‘nggi Chegara Bahsi Qachon Hal Bo‘ladi?." 14 February 2023, https://www.amerikaovozi.com/a/6961497.html.
14. Абдулло РАХНАМО Таджикско-кыргызские пограничные конфликты. Кто на самом деле агрессор? Медиа группа «ASIA-Plus» (Душанбе, Таджикистан)23 ноября, 2022 https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20221123/tadzhiksko-kirgizskie-pogranichnie-konflikti-kto-na-samom-dele-agressor